

Magyar tengerek Zelnik József:
Tengerkönyv
Ökotáj, Bp. 2006.

Vannak könyvek, amelyekkel többszöri nekibuzdulásra küzd meg az ember. Vagy azért, mert újra és újra neki kell futni, felvenni az elejtett fonalat, visszagombolyítani, aztán újra legombolyítani; vagy pedig azért, mert akaratlanul is elnyújtja az olvasó az élvezetet: csak tartson még kicsit, csak ne legyen még vége. Zelnik József *Tengerkönyve* mindkét vázolt kritériumnak megfelel. Egyfelől ellenáll a lineáris befogadásnak: lehetetlenség afféle lektúrregényként fogyasztani; másfelől olyan, mint a delikát az étkezés végén: nem a mennyisége, hanem a minősége, különleges volta teszi becsessé.

Valójában zavarban vagyok, hogy a szerzőt írónak tisztelhetem-e, hiszen a közkultúra napszámosaként, olykor tábornokaként nem volna dolga a szépliteratúrai gyakorlat. Ám ha a szép stílus maga az író, akkor nincs apelláta: Zelnik író, és punktum. Mondatai egyszerre láttatóak és szabatosak, kiérlelt gondolatainak aljára pedig leülepedett valami derűs bölcsesség. Majdnem azt írtam, hogy mediterrán életöröm, de ezt az asszociációt bizonyára csak a témaválasztásnak tulajdoníthatjuk, amely nem más, mint a rajongva szeretett Adria.

Nem tudom, mint vélekednek erről a recepcióesztéták, de számomra egy könyv befogadástörténetéhez szervesen hozzátartozik, hogy hol és milyen körülmények között veszem a kezembe. Fehér Béla remekművét, az *Egyenes kecskét* például egy interkontinentális repülőúton olvastam el, London és Toronto között. A légitársaság kifizetődobbnek látta, ha az Északi-sark fölött röpit át bennünket az Újvilágba, így a magyar rendszerváltás groteszk, kifordított krónikáját úgy végeztem ki, hogy – felhőtlen idő lévén – az élményhez az arktiszi jégvilág látványa társult. A történet ott ért tragikomikus végkifejletéhez, ahol megjelentek az első kanadai eszkimó telepek, előbb sokáig földutakkal, később aszfaltcsíkokkal egymásra fűzve. Úgy érkezünk meg a civilizációba, hogy szellemileg éppen lemondóan elbúcsúztunk tőle. Így aztán lehet az átdolgozott Fehér-opus, az *Alszik a doki Betlehemben* bármennyivel ütősebb és tökéletesebb: a szűzfehér befogadási élmény nem ruházható rá át.

A másik ilyen olvasói alapmitoszmom épp a Tengerkönyv. Legelőször ugyanis – nem minden ceremonális hátsó szándék nélkül – épp egy tengerparti plázson, Rimini közelében vettem a kezembe. Amikor pedig a végére értem, már a Tirrén-tengernél tartott a vándorút: Pisa fürdőtelepén, ahol latinos könnyedséggel carrarai

márványból készítették az öblöt védő turzásokat. Riminiből és Ravennából át-átsandítottam az Adria túlsó partjára, ami a gömbfelszínen legörbült ugyan, mégis látni véltem. Zelnik ugyanis sokkal inkább ott van ott: a horvát, a magyar, a Monarchia-beli Adrián. Ez az olasz lapály számára mintha nem igazán létezne: legalábbis annyira nem számottevő, hogy érdemes volna a szót vesztegetni rá.

Lényegbevágó adalékot hallgatnék el, ha ezen a ponton nem tenném világossá: a Tengerkönyv nem afféle szépelgő turisztikai segédeszköz, nem is dagadó lélekkel felduzzasztott szerelmes földrajz, s még csak nem is csupán rendhagyó eszközökkel létrehozott nagyesszé – hanem egyben műtárgy is. Külön-külön ismerjük a műnyomó papírt, az igényes kéthasábos tördelést, de még a tengervízjeles alányomással is találkozhattunk már másutt – így együtt azonban maga a polgári jókedély: minden bizonynyal örömeiket lelték benne a debreceni Kinizsi nyomda alkalmazottai is, amíg bábáskodhattak fölötte. Archiv képeslapok, családi fotók, sőt aktképek szolgáltatják a képanyagot, amelyek lazán beleszervesülnek a könnyed ecsetvonásokkal felvitt szövegbe. Így aztán valóban egyfajta bédekker ez – még ha szeszélyes kalandozásait nem is mindig tudjuk egy az egyben követni a térképen.

Nem várt az ember összefüggő gondolatregényt, mégis határozottan meglepte, hogy a könyv szerkezete milyen szellős, már-már heterogén. Ha az író nem főfoglalkozású író, nem feltétlenül kell ragaszkodnia holmi maga tervezte nyugökhöz. Zelnik szerkesztői fennhatósága szemlátomást fejezettől fejezetig terjed, ebben kompetens, a nagy kompozíciós ívet meg rábízta Poszeidón isten nagyvonalú kegyelmére. Ebből kifolyólag a kilenc fejezetből az egyik ilyen, a másik amolyan: az olvasó az ízlésének megfelelően választhat kedvenc(ek)et magának. Én is ezt cselekedtem. Remek felütésnek tartom rögtön az elsőt – címe *Adriai esték: kő és rózsza*; alcíme *Lélekköltözés a tengerhez*. Ha ez maga a könyv, akkor is rendben van. Nemcsak Herczeg Ferenc tűnik fel merőben más színben, midőn még nem akadémikus írófejedelem volt, „csupán” szabadelkű adriai hajós, a *Szelek szárnyán* ifjúságbolondító szövegmágusa – de az ember valóságos fizikai vágyat érez arra is, hogy a szerzőhöz hasonlóan együtt szelje a sós habokat Tiffán Edével meg a többiekkel. (Az már objektív okokból nem adatik meg, hogy Kormos Istvánnal, Kiss Ferencsel és Nagy Lászlóval együtt barangolja be Erdélyt, mint ahogy egy körösfői szalmakalapos dokumentumfotó szerint Zelniknek ebben a kiváltságban is része lehetett.)

A továbbiakban is elő-előjön Zelnikből a folklorista, de szerencsére nem hatalmasodik el a művön. A hűsvéti Adria-látomás mindazonáltal nem nélkülöz némi összehasonlító etnografikus ízt, bár végül helyrebillennek az arányok: a tengeri teraszon is saját termésű tokaji aszúval a kézben „vecsernyézik a lélek”. Idővel aztán a valóságos tenger, Thalassa istenasszony kézzelfogható birodalma felől a szerző mind jobban elkalandozik az ideák világába: például „a magyar hazugságóceán bolygó hollandijairól” értekezik. Ez a könyv legérdekesebb, legkimunkáltabb fejezete, valóságos mestermunka. A termékeny fikciótól sem idegenkedő Zelnik elképzeli, miféle purparlé zajlana, ha Kossuth Lajos, Deák Ferenc és Saint-Germain gróf cserélne eszmét közös dolgainkról Herczeg Ferenc adriai vitorlásán. Erről semmi továbbit nem vagyok hajlandó elárulni: tessék egy az egyben elolvasni, úgy igazán letaglózó az élmény.

Zelnik gondolatvilágában történelem és kultúra szorosan összefonódik egymással. Európa, ez a rejtélyes és makacs kulturális entitás izgatja, s neki sincs igazán jobb ötlete a dajkáló Mediterráneumnál. Érti ugyan, hogy ez mindinkább idejétmúlt civilizációs magyarázat a mi szemszögünkől: régesrég, hovatöbb nyomtalanul elmúltak azok a békebeli idők, amikor különösebb erőfeszítés nélkül magyarul is boldogulni lehetett a szeszélyes dalmát partokon. Szinte törvényszerű, hogy Zelnik rátaláljon a Böcklin által megfestett *Halottak szigetének* motívumára: ez a vadromantikus, mégis realiztikus látomás, a sziklavár és az olajfák borzongató összjátéka ismeretlen frekvencián rezonál a meggyötört magyar lélekkel. A katakombasziget a közhiedelem szerint a Korfu-közeli Pontokoniszi-földdarab, amely a szerencsés sorsú helyek közé tartozik, mert „úgy tapad hozzájuk a teremtő képzelet, mint szépasszonyok telt idomaira a selyemruha”. Az ógörög eredetmonda gyengébb, mint a romantikus: csupán nagyon elkötelezett fantáziával lehet felfedezni e sziklacsoporthoz Odüsszeusz kővé vált hajóját, melyet a bosszúszomjas Poszeidón átka horgonyzott le egyszer s mindenkorra. Mi, misztikumra hajló magyarok azonban találtunk egy sokkal bensőségesebb *Halottak szigetét*, a festő és hajós Magyar Adorján jóvoltából: a cattarói öbölben. Zelnik természetszerűleg ez utóbbi verzió mellé áll, s ezt a helyet az európai szellem születésének egyik kitüntetett színtereként festi le. Odüsszeusz nélkül ugyanis nemcsak a mediterrán világ értelmezhetetlen, de a nyughatatlan európai vér is. Az a vér, amely a Föld leigázására sarkallta ezt a temérdek egymásra torlódott nációt, s amely még akkor sem

hül le, amikor már bekövetkezett az ókontinens skanzenszakasza. Zelnik ezt az elhúzódo virágkört a racionális Európa regnálásaként írja le, amely az isteneket faképnél hagyva leváltotta az őstradíciót. „Európa felemelkedésével Atlantisz végképpen el-süllyedt, több mint kétezer évre a tudatunkból is. Most valamiért megint itt dübörög, dobog valahol hátul az agyban, s jön fölfelé, mint egy sohasem látott, óriási mélytengeri lény, megállíthatatlanul és borzongatóan.”

Atlantisz aztán többféle értelmezésben felbukkan a könyvben; az egyéni és kollektív emlékezet Atlantiszaként is. Ezek is többnyire jól megírt, kurtább szövegek, de rendszerint hiányzik belőlük a nagy lélegzet, a kohézió. A macskamotívumra épített alfejezetek számomra némiképp idegenül hatnak a Tengerkönyvben. Különösen az, amelyik a *Le kell állítani a macskák szelekciós tenyésztését* címet viseli: szellemes módon egy valóságos 2003-as holland törvényre épül ugyan, de a tengerparti homokon olvasva akkor is elidegenítő hatást vált ki az emberből. Zelniket egyébként is mintha olykor cserbenhagyná biztos idézőérzéke: Szász Pál matematikus a „pi” első harminc számjegyre írt versikéjének beillesztése még akkor is idegen test egy ilyesfajta kultúresszében, ha máskülönben érdekesnek hat. A túl nagy műveltség olykor éppoly zavarba ejtő eredménynyel járhat, mint a túlonúl csekély.

A *Mégis* című zárófejezet szerencsére (mégis) visszakanyarodik a könyvbéli kezdetekhez. Elfogult vagyok, de én a szubjektív kultúrtörténetekből is inkább a régen elporladt „szent együgyűeket” kedvelem: a gyöngéden megidézett Adriai Festők Társaságát, no meg a sportvitorlázó írókat és grófokat. Kevéssé szeretem az elhúzódo történelmi korok névadóit, az egyaránt Fiuméhez kötődő Horthy Miklóst meg Kádár (Csermanek) Jánost; de az ő furcsa kettősük ürügyén tényleg gyümölcsözően el lehet tűnődni a történelmi megbocsátás igencsak európeai dilemmájáról. Ez is csak a nagy csavargás szerves része (tengeren és szárazföldön): „időben és időtlenül a szellemtörténetben, abban a pillanatban, amikor már tisztán érezzük és egyben apadhatatlan vágyakozással szomjúhozunk a múlt ízeit, de még nem váltunk múlttá. Amikor még élünk, de már távolról jól hallhatóan mormolja a tenger vagy a Nagy Pán, vagy a tenger asszonya, maga a Tengerek Csillaga, Mária: szomjas vagy, légy tengerre...” Zelnik József módosítja a népi bölcselmet: szép lehetsz – és esetleg okos is.

Csontos János